

УДК 215 (450)

В. Б. Крамар,
кандидат філологічних наук, доцент,
Хмельницький національний університет
volbron@gmail.com

АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ У ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ Д. ЛЕССИНГ)

Анотація

Розглянуто компоненти актуального членування речень у дискурсі. Зазначено структурну різницю у загальній побудові стилістично нейтрального тексту і емоційного або логічно акцентованого дискурсу. Наведено окремі результати перекладу роману Д. Лессинг “У цьому світі, Бене...” з огляду на особливості актуального членування речень. Автор пропонує відійти від усталеної у вітчизняному перекладознавстві традиції вільного поводження із синтаксисом цільового речення, коли оригінальне речення містило емфазу. Оскільки емфаза переважно призводить до змін в актуальному членуванні речення, в перекладі потрібно – звичайно без грубих порушень стилістичних норм цільової мови – зберігати синтаксичну емфазу оригіналу і нерідко посилювати її лексичними засобами.

Ключові слова: актуальне членування речення, емфаза, художній переклад.

Summary

The article analyzes components of theme-rheme structure in a discourse. The typical structure difference between a stylistically neutral text and an emotional or logically focused discourse is represented. Concerning the topic, some examples of D. Lessing novel “In this World, Ben...” translated into Ukrainian are given. The article suggests to avoid the common practice in translation not to preserve the syntactical pattern of the original emphatic sentence.

Key words: theme-rheme structure, emphasis, art translation.

Переклад тлумачиться як збереження змісту повідомлення при зміні його мовної форми. Якщо повідомлення, не залежно від жанру, являє собою стилістично й прагматично нейтральний текст, то перекладознавство на сьогодні напружувало сталі адекватні методи його перекладу. Коли ж йдеться про дискурс (часто із складною внутрішньою структурою), проблема значно ускладнюється – когезія, когерентність, логічний фокус, індивідуально-авторські особливості, позамовні чинники виходять із тіні тексту і вимагають значно складніших рішень як на рівні лінгвістичного аналізу першоджерела, так і на рівні вибору перекладацької моделі.

Проблема цілісності перекладу дискурсу активно обговорюється перекладознавцями (Ю. Найда), і структурними лінгвістами (Ж. Дерріда), починаючи від другої половини ХХ ст. Ця дискусія не втратила своєї актуальності і тепер (М. Бейкер [6]), до неї активно долучаються фахівці з психолінгвістики (Л. Алвін), адже проблема має настільки багатоаспектний вимір, що методи її розв'язання можуть бути лише гіпотетичними. Науковцями виділено певні лінгвістичні й комунікативні одиниці, що

принципово впливають на, у широкому значенні, зміст дискурсу. Серед цих одиниць однією із базових ланок змістотворення та логічної мотивації є синтаксис і особливості комунікативного членування речень зокрема.

У лінгвістичній науці склалась традиція пов'язувати виникнення вчення про актуальне членування речення з роботою Анрі Вейля про порядок слів, перше видання якої вийшло у світ в 1844 р. Основні поняття актуального членування речення, переважно в контексті лінгвістичної прагматики, розглядаються у працях Ш. Бато, І. Аделунга, К. Беккера. У повідомленні, яке ми тлумачимо як різновид дискурсу, традиційно виділяються дві структури – синтаксична і комунікативна. Синтаксичну структуру утворюють головні і другорядні члени речення. Природа комунікативної структури інша. Сміслові відрізки висловлювання розташовуються в певній послідовності відповідно до напрямку думки від вихідного пункту повідомлення до його смислового центру. Вихідний пункт висловлювання називається **темою**, а компонент, який передає мету повідомлення – **ремою**. Ці компоненти і утворюють комунікативну структуру повідомлення. В деяких теоріях функціонального членування речення, переважно на Заході, тема і рема називаються топіком (topic) і фокусом (focus), або топіком і коментарем (comment).

Отже, актуальне членування речення – це смислове членування, пов'язане з відповідним контекстом чи ситуацією. Актуальне членування відповідає комунікативному завданню, тобто орієнтоване на актуальну (важливу в даний момент) інформацію, яка становить сутність відповідної комунікації і задля повідомлення якої (інформації) ця комунікація має відбутися. У разі, якщо перекладач невірно визначить межі теми і реми в оригіналі або неадекватно відтворить їх у перекладі, то прагматика цільового повідомлення виявиться спотвореною, навіть за умови еквівалентного відтворення лексичних і стилістичних рис повідомлення.

Науковцями досі не встановлюється чіткої різниці між темою і ремою. Висловлювання розглядається як гама відтінків з точки зору комунікативного навантаження: від мінімальної в темі до максимальної в ремі. Речення, що складаються з багатьох членів речення, мовці членують в актуальному плані тільки на два компоненти – тему і рему. А це означає, що в ускладнених простих реченнях тема й рема будуть комплексними, тобто такими одиницями, які об'єднують кілька членів речення.

Комунікативне членування речення, як відомо, в першу чергу залежить від специфіки розташування синтаксичних одиниць. Коли у вихідному реченні англійської мови маємо прямий порядок слів, труднощів в адекватному визначенні комунікативних частин і відтворенні їхнього змісту у перекладі практично не виникає, якщо ж синтаксис оригіналу має інвертовану структуру, завдання значно ускладнюється. Зміна типової позиції певного члена речення або інверсія є одним із найцікавіших і практично значимих для перекладача моментів.

Функціональне навантаження такої зміни може бути досить різним, і навіть за умови його адекватного визначення в тексті оригіналу, шляхи втілення прагматичного аспекту оригінальної інверсії у перекладі можуть мати декілька різних варіантів. Ремовидільні функції інверсії можуть бути такими: забезпечення тісного зв'язку між реченнями, розмежування другорядних членів речення (обставин, додатків), підтримка синтаксичної рівноваги. В одних випадках метою інверсії є вираження реми або вираження реми та емфази, в інших – чітке протиставлення рем або тем. Емфаза ж лише накладається на ту чи іншу інверсію, є супутнім ефектом, при цьому не всі види інверсій мають такий ефект.

Тому інверсія реми як в українській так і в англійській мові на початок речення не завжди зумовлена емфазою. Інколи такий прийом полягає у забезпеченні тіснішого зв'язку між реченнями чи відповідними членами сусідніх речень, в інших – слугує більш чіткому протиставленню суміжних речень, емоційно-вольовому накладанню, також покращує ритм речення, а тема і рема зумовлюються контекстом.

Цей аспект комунікативної організації дискурсу нечасто привертає увагу перекладознавців. Причиною є, напевне, згадувана багатоаспектність, суміжний щодо гуманітарних наук характер матеріалу а також гіпотетичність результатів дослідження. Єдиною відомою нам монографією з предмету є робота В. Бреуса [1]. В. Шевякова [3; 4], С. Толстой [2] також активно досліджують актуальне членування речення, однак, більше з позицій лінгвістики. У періодичних наукових виданнях з'являються розвідки з предмету і з перекладавчої точки зору, тому системний його опис бачиться лише у майбутньому.

Проаналізуємо функціональні особливості інверсії у прозі Доріс Мей Лессінг – видатної англійської письменниці, лауреата Нобелівської премії з літератури і представимо декілька прикладів перекладу речень з інверсією, запропонованих креативними студентами-перекладачами Хмельницького національного університету.

Д. Лессінг використовує порівняно вільний синтаксис, прості короткі речення, і значну кількість експресивних лексичних і стилістичних засобів. Підкреслена суб'єктивність модерністського мовлення проявляється у грі із компонентами актуального членування, які по-різному виражені у структурній побудові речень. Роман "У цьому світі, Бене..." [5] відноситься до останнього періоду творчості Доріс Лессінг, а, отже, вбирає елементи наукової фантастики і такі риси модернізму, як свобода інтелектуального і образного моделювання світу, переважає мови над змістом, техніки над семантикою. Ці риси авторського стилю роблять текст роману показовим та адекватним матеріалом для дослідження з теми.

For him what was difficult was this: here there was friendship for him, warmth, kindness, and here, too, insistence that he must expose himself to pain and confusion, and danger [48, 7].

А для нього ось що було важко: раніше час від часу його оточували дружба, прихильність, доброта, а тут він був змушений неминуче зазнати і болю, і збентеження, і небезпеки.

Непрямий додаток на початку речення “for him” є темою, а весь інший зміст речення є ремою, що впливає з аналізу наступного контексту, адже автор описує та пояснює саме ті обставини, за яких герою було важко “what was difficult was this ...”. У перекладі позицію додатку і його комунікативний статус теми у висловлюванні збережено. Вищу за звичний синтаксис емоційність компенсовано за допомогою сполучника “а”.

She had too much trouble in her life to care about other people. Ben's coming to the farm she saw as God's kindness to her [48, 19].

В її власному житті було надто багато проблем, аби дбати про інших людей. Приїзд Бена на ферму став для неї проявом Божої ласки.

Інверсія прямого додатку “Ben's coming” на початку речення забезпечує йому певну емпіазу та сприяє його рематичному виділенню. Звичайна позиція прямого додатку, тобто після “she saw”, ускладнила б ритм звучання речення. Ми застосували при перекладі перестановку “Ben's coming” – “Приїзд Бена”.

And they had that chap there who'd come from somewhere, no one knew where. A kind of yeti he looked like, but he did the work well enough [48, 17].

І з ними жив цей хлопчина, який прийшов звідкись, ніхто не знає звідки. На снігову людину він походив, та роботу виконував досить добре.

Інвертований предикативний член “a kind of yeti” є ремою у даному реченні. Завдяки інверсії більш чітко здійснюється протиставлення негативних якостей героя попереднього речення “... who'd come from somewhere, no one knew where” і даного “a kind of yeti”, а також позитивних якостей в другій частині речення “he did the work well enough”. При чому інвертований член отримує емпіазу та забезпечує більш тісний зв'язок з попереднім реченням. Ми зберегли зворотний порядок слів мови оригіналу у перекладі.

She had black hair, loose to her shoulders [48, 95].

У неї було чорне волосся, яке вільно спадало на плечі.

Постпозитивне означення у кінці речення “loose to her shoulders” є ремою у даному реченні, набуває певного емпіатичного наголосу та сприяє синтаксичній рівновазі. Інверсія, очевидно, зумовлена розмежуванням двох означень “black” та “loose to her shoulders”. У перекладі ми зберегли позицію означення, використавши смисловий розвиток “вільно спадало”.

У результаті аналізу речень роману було встановлено комунікативний статус інвертованих членів як компонентів актуального членування. Виявилось, що прямі додатки є переважно носіями теми. Обставини місця та часу виступають носіями теми, обставини способу дії є показниками теми та показниками реми. Інвертований предикативний член завжди є показником реми. Інвертований присудок суттєво не впливає на актуальне членування речення і його комунікативний статус залежить від лексичної наповненості дієслова, тобто він може мати знижене комунікативне навантаження у складі теми – обставини на початку речення і навпаки. Інвертовані постпозитивні означення, а також інфінітивні словосполучення у тексті досліджуваного роману були носіями реми.

У наведених прикладах інверсія залежно від контексту виконує функцію посилення емпізи, вираження відносин протиставлення, смислового паралелізму, забезпечення контактного зв'язку між реченнями, виділення реми (інверсія присудка, предикативного члена, інверсія означення, інверсія предикативного члена), синтаксичної симетрії та чіткішої ритмічності звучання.

Найчастіше застосування інверсії зумовлено метою контактного розташування з елементами попереднього речення (інверсія додатку), або виділення реми-підмета в кінці речення (інверсія присудка та обставини). Слід зазначити, що інверсія присудка завжди створює комунікативну рему-підмет. Ремовидільну функцію виконує також інверсія предикативного члена та означення, тоді як визначення ролі інвертованого додатку або обставини як логічного суб'єкта чи предиката може вимагати аналізу смислового контексту.

Статус кожного інвертованого члена у висловлюванні ми визначали з урахуванням граматичних та лексичних засобів вираження актуального членування, контексту, позиції члена у реченні, графічних знаків та постановкою запитання до висловлювання. Інверсія може виконувати комплекс суто комунікативних завдань, зокрема мотивацію смислових ланок розповіді, забезпечити логічний зв'язок між реченнями, протиставити явища, характеристики, розмежувати поширені групи, покращити ритм звучання речення та підкреслити емоційну оцінку подій і явищ, своє ставлення до них.

Для збереження зазначених функцій при перекладі з англійської мови на українську варто відтворювати зворотний порядок слів. В англійській мові синтаксична інверсія є сильним змістовим засобом, тоді як в українській мові вона, з огляду на вільний синтаксис, не так сильно впливає на комунікативний малюнок і тому часто вимагає залучення додаткових лексичних компенсаторів.

З огляду на це ми не погоджуємось із думкою тих науковців (В. Шев'якова) котрі вважають, що зворотний порядок слів у перекладі

відтворювати не обов'язково. У даному випадку доцільно взяти до уваги концепцію, зокрема представників української західної перекладацької школи (В. Барка, І. Костецький), які відзначають, що перекладач повинен зберігати мову першотвору в усіх її граматичних нюансах, всю стилістичну ускладненість і мовну багатоплановість тексту. Сучасний румунський перекладознавець Д. Картіс справедливо стверджує, що актуальне членування речення у перекладі слід зберігати і, з огляду на стилістичні норми цільової мови, лише видозмінювати тип синтаксичної теми з “лінійної” на “повторювальну”, “поширену” і навпаки [7]. Тому при перекладі інверсії варто зберігати особливу лексико-синтаксичну побудову тексту оригіналу цільовою мовою, а також за допомогою лексичних додавань компенсувати вищий ступінь експресивності даної конструкції в англійській мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бреус Е. В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский : учебное пособие / Е. В. Бреус. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Изд-во УРАО, 2000. – 208 с.
2. Толстой С. С. Как переводить с английского языка / С. С. Толстой. – М. : Издательство Института Международных отношений, 1960. – 60 с.
3. Шевякова В. Е. Роль смыслового и грамматического контекстов в определении тема-рематического состава предложения / В. Е. Шевякова // Иностранные языки в школе. – 1984. – № 6. – С. 33–37.
4. Шевякова В. Е. Современный английский язык / В. Е. Шевякова. – М. : Наука, 1980. – 380 с.
5. Lessing D. M. Ben, in the World : the sequel to The fifth child / Doris May Lessing. – New York : Harper Collins Publishers Inc, 2000. – 178 p.
6. Mona Baker. In other words: A course book on translation / Mona Baker. – 1992.
7. Dejica-Cartis D. Using Theme-Rheme Analysis for Improving Coherence and Cohesion in Target-Texts: A Methodological Approach [Electronic resource] / Daniel Dejica-Cartis, Mihaela Cozmab. – Mode of access : <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813017424>

Стаття надійшла до редакції 20 червня 2017 року